

Återfall - indikation på vad?

Av jur. kand. LEIF LENKE, Stockholm, och
fil. kand. HENRIK THAM, Uppsala

Upprepad brottslighet och återfall: definitionsproblem

Vad menas med upprepad brottslighet och återfallsbrottslighet? Innebörden av dessa begrepp är på intet sätt självklar. Olika definitioner kommer att ge olika undersökningsresultat. Några problem skall tas upp inledningsvis.

I stort sett varje vuxen människa har gjort sig skyldig till mer än ett brott. Formellt fyller hon därför kraven för „upprepad brottslighet“. Eftersom denna definition inte diskriminerar mellan olika grupper, blir den ointressant för en undersökning. Nästa steg blir därför att ställa mer kvalificerade krav på upprepad brottslighet. Ett krav kan vara, att brotten skall vara av en viss svårhetsgrad för att över huvud räknas. Var gränsen för gravheten sätts måste dock delvis bli godtyckligt, och får dessutom konsekvenser för återfallsfrekvenserna. I en nyligen utkommen rapport om återfallsbrottslighet sägs:

„Om också individer med lindrigare brott som förbrott inkluderats i redovisningen skulle återfallssiffrorna ha blivit lägre eftersom den totala undersökningsgruppen härigenom skulle ha blivit något mindre belastad från början. Om också lindrigare brott räknats som återfall skulle återfallssiffrorna självfallet ha blivit högre.“ (Carlsson & Olsson 1976).

En ytterligare svårighet vid bestämning av återfall även efter grövre brott är frågan om antalsräkningen av brott. Stöld, t ex., blir antalsmässigt alltid dominerande, då det är en vinningsförbrytelse som är klart avgränsad i tiden samtidigt som den upprepas ideligen av den som systematiskt utför detta brott. Samma otillbörliga vinning kan uppnås genom ett enda brott, trots att detta kanske har avsevärd utsträckning i tiden. Som exempel kan nämnas koppleri och förskingring. — Dessa problem kan här inte diskuteras närmare. En ingående redogörelse för antalsräkningens problem finns hos Leif Persson, 1973.

Återfall är en juridisk term och betecknar att någon av åklagarmyndighet eller domstol konstateras ha begått nya brott sedan en tidigare dom (eller liknande) vunnit laga kraft. Den som gör sig skyldiga till förnyad brottslighet efter en första dom, men som inte igen identifieras av rättsväsendet, kommer alltså inte att registreras som recidivist. Den fråga som här är intressant är i vilken utsträckning de som gör sig skyldiga till förnyad brottslighet också får förnyad dom.

Det har hävdats, att rent sannolikhetsmässigt de som gör sig skyldiga till upprepad brottslighet förr eller senare kommer att få både en första och en andra dom. En låg sannolikhet att upptäckas och fällas för ett enskilt brott, blir tillsammans med många andra brott med lika låg upptäcktssannolikhet en hög risk för lagföring. (Carlsson 1975). Dessa resonemang gäller troligen, men bara för speciella brottstyper som t. ex. lägenhetsinbrott, postbedrägeri och gatuförsäljning av narkotika. Vid vissa andra brottstyper är däremot upptäcktsrisken så oerhört låg, att sannolikheten för en andra dom även för dem som begår upprepad brottslighet måste anses som minimal. Brott av denna typ är troligen rattfylleri, försäljning av „svarta“ lägenheter, skattebrott, tagande av muta och koppleri. Slutsatsen blir därför, att ett studium av dem som återfallit endast kommer att inkludera en del av alla de som gjort sig skyldiga till upprepad brottslighet.

En ytterligare aspekt på den upprepade brottsligheten kan framhållas i detta sammanhang. De personer som gör sig skyldiga till upprepad brottslighet av en viss typ står ibland för huvuddelen av alla brott av detta slag, medan de i andra fall endast står för en mindre del av det totala antalet av ett visst brott. Samma brottsvolym kan åstadkommas av några få personer som begår väldigt många brott, som av många som begår få brott var. (Carlsson 1969:292).

Exempel på brottstyper där få står för huvuddelen av alla brott är troligen kassaskåpsstölder och lägenhetsinbrott. Inom vissa andra brottstyper begås däremot antagligen de flesta brotten av mer tillfälliga lagöverträdare. Detta kan gälla rattfylleri/rattonykterhet (vissa skattningar tyder på långt över en miljon fall per år, Persson 1975:5), snatteri, vandalism, misshandel och varusmuggling. Naturligtvis är det inte uteslutet att vissa lagöverträdare inom dessa brottstyper både gör sig skyldiga till upprepad brott och återfaller. Dessa kan emellertid aldrig svara för någon större del av det totala antalet av det speciella brottet.

Detta påpekande är kanske mindre väsentligt ur rättsdogmatisk synvinkel. Det är dock viktigt för att konstatera vilka motiv som inspirerar intresset för upprepad brottslighet. I vissa fall kan studiet av upprepad brottslighet och återfallsbrottslighet vara direkt kriminalpolitiskt motiverat som ett sätt att söka minska brottsligheten inom ett område. I andra fall kan dock sådana kriminalpolitiska överväganden knappast utgöra skäl för studiet av upprepad brottslighet hos vissa personer.

Återfallsstatistiken ger en bild inte av upprepad brottslighet utan av återfall, d. v. s. av de personer som av lagtillämpande myndigheter identifierats och lagförts för upprepad brottslighet. Statistiken är formellt en reaktionsstatistik. En undersökning om

upprepad brottslighet baserad på återfallsstatistiken måste därför utgå från hur rättsväsendet arbetar.

Kriminaliteten i vårt samhälle är ett massfenomen. Våldigt många brott begås av våldigt många personer varje dag. Försöken att stävja denna kriminalitet med ett utbyggt rättsväsen kan på sin höjd ha en begränsad effekt. Situationen är i dag den, att trots en avsevärd ökning av polisens tekniska resurser, huvuddelen av de brott som anmäls till polisen inte klaras upp. Polisens och åklagarmyndighetens personal räcker inte till. Härav följer nödvändigheten att prioritera.

Det finns åtskilligt skrivet om och spekulerat i orsakerna till varför polisen väljer att satsa sina resurser på vissa områden framför andra. Polisen sägs främst inrikta sig på underklassbrott, eftersom gärningsmännen här ställer till mindre förtret för polisen än överklasspersoner som anhålls, häktas (eller hämtas till förhör!). Polisen påstås prioritera sådan verksamhet som ökar dess prestige i allmänhetens ögon, t. ex. narkotikabekämpning. Polisen sägs arbeta för att bekräfta vissa politiska partiers bild av en brottslighet med speciell inriktning.

Det är en angelägen uppgift att försöka ta reda på vad som styr polisens brottsupplärande arbete. Vilken förklaring som förs fram är emellertid i detta sammanhang mindre väsentligt. Det är helt tillräckligt att acceptera polisens och andra myndigheters egna förklaringar till varför vissa brottstyper inte förhindrats. Några få exempel får räcka.

I en artikel i Dagens Nyheter den 21 februari 1976 hävdar polisintendent Kurt Nyblom, att polisen har för många vakanser för att kunna ta itu med koppleri och prostitution. Koppleriverksamheten skulle kunna elimineras i Stockholm på ett halvår, men då skulle i gengäld polisen inte hinna med något annat.

Samma polisintendent säger någon vecka senare i ett program i TV, „Rikets Affärer“, att han önskar att hans efterträdare skulle få tillgång till flera goda skatteexperter, så man ordentligt kan ta itu med den organiserade brottsligheten.

Enligt en undersökning av mäklare som förmedlar „svarta“ lägenheter anser sig polisen varken ha instruktioner uppifrån eller resurser för att ingripa mot denna så gott som helt öppet bedrivna illegala verksamhet (Holmberg & Knutsson 1975).

En förändring av polisens och åklagarmyndighetens prioritering av dessa områden skulle resultera i en förändring av kriminalregistrets och återfallsstatistikens utseende. Bilden skulle se annorlunda ut om resurserna tillfälligt sattes in på t. ex. rattfylleri, valutabrott, skattebrott, olika typer av brott inom restaurang- och hotellbranschen eller häleri och andra brott inom företag som säljer och reparerar bilar, cyklar, radio- och TV-apparater.

Den officiella statistiken över återfall representerar utan tvivel personer som gjort sig skyldiga till upprepad, och i många fall även omfattande, brottslighet. Detta innebär dock inte, att alla som begår brott vid upprepade tillfällen finns med i reaktionsstatistiken. Detta glöms tyvärr alltför ofta bort i den offentliga debatten. De grupper lagöverträdare som enligt rättsstatistiken framstår som recidivister blir föremål för intensiva studier av kriminologer, medan andra som kanske står för lika omfattande brottslighet lämnas åt sidan. Polisen lägger upp sin spaning och prioriterar sin verksamhet efter vad brottslighet och återfallsbrottslighet tidigare konstaterats. Arbetsinsatsen visar, att polisen hade rätt i sina antaganden; flera av de grova stölderna kunde sättas upp på kända inbrottstjuvars konton. Däremot skattebedragare återfaller till synes inte — åtminstone inte förrän en ny kategorigranskning av den speciella yrkesgruppen sker om kanske 20 år.

Den bild av återfallsbrottsligheten som framkommer av polisens spaning förs ut till allmänhet, myndigheter och politiska partier. Pressen på polisen att åtgärda denna typ av återfallsbrottslighet ökas härigenom ytterligare. Statistiken över den grövre brottsligheten och den omfattande registreringen bekräftar sig själv.

Kriminalpolitiska register

En förutsättning för att kunna ta hänsyn till återfall inom straffprocessen är att det föreligger register där åtgärder och andra uppgifter om lagöverträdare förs in.

Sådana register har i Sverige existerat åtminstone sedan mitten av förra århundradet (Olivecrona 1872) och har under tiden ändrat beteckning ifrån „straffregister“ till „allmänt kriminalregister“. Enligt lagen om allmänt kriminalregister skall de som av svensk domstol dömts till en påföljd svårare än böter antecknas i registret. Registrets funktion är att förse domstolarna med uppgifter om tidigare ingripanden för att läggas till grund för bedömningen om vilken påföljd som skall komma ifråga vid en ny eventuell dom.

Kriminalregistret är dock endast ett av många register som innehåller uppgifter om kriminalitet. Ett avsevärt större register föreligger hos rikspolisstyrelsen i „PBR“ (person- och belastningsregistret), som förutom kriminalregisteruppgifter också innehåller „vissa av de centrala polisregistren“ (Freese s 123). De senare registren innehåller förutom lagförda individer också sådana som misstänkts för att ha begått brott. Förutom personuppgifter finns här också data rörande „modus operandi“ (tillvägagångssätt vid brott), signalement, „öknamn“, „aliasnamn“ och fingeravtryck.

Polisregistren används som underlag för en mängd olika uppgifter i polisens arbete som t ex brottsspaning, utfärdande av lämplighetsintyg för körkort, medborgarskapsärenden, personalkontroll avseende den som har eller avses tillträda tjänst av betydelse för rikets säkerhet, passansökningar m m.

En viktig uppgift för PBR är också att tillhandahålla åklagaren uppgifter om tidigare åtalsunderlåtelse. Detta faktum, att också åtalsunderlåtelse registreras (om ändå inte i kriminalregistret) och ligger till grund för åtalsprövning, gör att det är svårt att se någon annan markant skillnad mellan denna åtgärd och villkorlig dom, än att den senare utdelas av en domstol med lekmannainflytande och där den åtalade åtnjuter rätt till offentlig försvarare.

Ytterligare register som kopplas in när det är fråga om åtalsunderlåtelse är *socialregistret*. Detta innehåller uppgifter om åtgärder som vidtagits enligt barnavårdslagen, nykterhetsvårdslagen och socialhjälpslagen och används systematiskt som underlag för de personundersökningar som tingsrätten begär in när det är fråga om att eventuellt meddela en påföljd värre än böter.

Ur åtalsunderlåtelsesynpunkt är det i första hand frågan om huruvida den unge varit föremål för någon barnavårdsrättslig åtgärd eller om det förekommer uppgifter om missbruk eller annat av intresse. Praktiskt sett är det den sociala myndigheten som använder registrets information som underlag för yttrande till åklagaren huruvida man anser att åtalsunderlåtelse bör komma ifråga.

Missbruk (av alkohol) registreras systematiskt i *riksskatteverkets* (tidigare kontrollstyrelsens) register. Detta innehåller data rörande fylleriförseelser och andra brott som skett under inflytande av alkohol samt brott mot de regler som gäller hantering av alkohol. Utdrag lämnas regelmässigt till domstolarna där det tillsammans med kriminalregisterutdraget fogas till förundersökningen. Denna föreläggs sedan som bekant domstolen som alltså — i motsats till som är fallet i de anglosaxiska länderna — känner till den åtalades bakgrund innan skuldfrågan avgörs. Har fem år förflutit sedan senaste anteckning i registret medtas inga tidigare anteckningar i de utdrag som lämnas från registret.

Missbruk antecknas också i *körkortsregistret* tillsammans med „vissa brott mot trafikbrottslagen och vägtrafikförordningen, olovligt tillgrepp av motorfordon, vissa brott mot liv och hälsa, brott mot frihet och frid, vissa sedlighetsbrott, rån, allmänfarliga brott samt vissa brott mot allmän verksamhet“ (Freese s. 130). Registrets funktion är att ligga till grund för eventuell indragning av körkort som i sådant fall sker hos länsstyrelsen och inte av domstolen.

Körkortregistret har tidigare utsatts för stark kritik då det visat sig att utomstående haft möjlighet att vinna tillträde till registret enligt offentlighetsprincipen. Enligt uppgift ifrån datainspektionen är detta inte längre möjligt sedan nya bestämmelser trätt i kraft sommaren 1975.

Ett mycket omfattande register föreligger också hos *kriminalvårdsverket* och omfattar alla som „undergår kriminalvård“ inom och utom anstalt. Registret är liksom de ovanstående lagt på data men är liksom social- och polisregister kombinerade med utförliga personakter.

Kriminalvårdsverket har förutom domstolsdata också tillgång till personundersökningarna och behandlingsjournaler med uppgifter om „levnadsförhållanden och tidigare samhällsåtgärder, skadestånd, målskamrater, besök, värnpliktsförhållanden, närstående, hälsotillstånd, psykiskt tillstånd, alkohol- och narkotikavanor, brottsorsak (den dömdes uppgifter) samt eventuella önskemål av den dömdes m m“ (Freese, s. 103).

Ovanstående framställning är av översiktlig karaktär och gör på intet sätt anspråk på fullständighet. Bland annat förekommer dubbelregistrering i viss utsträckning och statistiska centralbyrån har exempelvis delar av vissa register som underlag för statistikproduktion.

Utöver de ovanstående registren, som i huvudsak är upplagda på ADB, förekommer det emellertid också i viss utsträckning manuella register. Eftersom dessa register inte faller inom datalagens område och alltså inte kontrolleras av datainspektionen, har de i stor utsträckning hamnat utanför den sekrelessdebatt som förts under senare år.

Ett manuellt register av stor principiell och praktisk betydelse i detta sammanhang är tex det *övervakningsregister* som förs hos kriminalpolisen. (Vi tänker då inte på den registrering som sker inom ramen för SÄPO:s verksamhet och som i debatten har kritiserats för att innebära åsiktsregistrering. Denna sektor har lämnats utanför denna framställning). Inom spaningsavdelningarna hos polisen för man emellertid kontinuerligt register över förehavanden som rör personer som definierats som „kända brottslingar“.

I „Allmän polislära“ har övervakningsregistret beskrivits på följande sätt:

„Skyldighet att i förekommande fall rapportera till polisdistrikts övervakningsregister åvilar all personal i distriktet. Rapportering kan avse följande kategorier.

1. Kända personer som misstänks för brottslig verksamhet. För det brottsuppdagande arbete är det av vikt att få upplysningar om det umgänge en brottsling har vid en viss bestämd tidpunkt. Det kan ock-

så vara angeläget att kunna styrka att den misstänkte uppehållit sig i närheten av en brottsplats vid tidpunkten för brottet. Varje iakttagelse i dessa och andra liknande hänseenden kan därför efter någon tid få den största betydelse. Så snart en för den enskilde polismannen känd brottsling observeras på en sådan plats eller vid sådan tidpunkt eller i sådant sällskap att uppgiften bedöms vara av värde för övervakningsregistret, bör uppgift om iakttagelsen insändas.

2. Okända personer, som misstänks för brottslig verksamhet och som av olika anledningar blir föremål för identifiering och kontroller.

Under skydds- och övervakningstjänst uppkommer ofta misstanke om att en för polismannen okänd person gjort sig skyldig till brott eller är efterlyst. Polismannen måste då på lämpligt sätt försöka få personen identifierad. Om skäl för gripande inte anses föreligga kan personen kontrolleras genom förfrågan i spärregistret. Om personen inte är efterlyst och inte kan misstänkas för ett bestämt brott men bedöms böra bli föremål för fortsatt observation, kan anledning därtill och gjorda iakttagelser rapporteras till övervakningsregistret.

Till detta kommer sedan att också utlänningars levnadssätt skall kartläggas liksom ungdomars om de visar asociala tendenser som t ex gängbildning med alkohol- eller narkotikabruk (s. 211) samt slutligen också personer som misstänks för samhällsfarlig asocialitet.

Mot bakgrund av denna enorma registrering kan man inte undgå att ställa sig frågan vad som egentligen menas med uttrycket att „rättvisan är blind“.

Vad är återfall?

Vad är egentligen upprepad brottslighet och återfall? Hur återfall och förändringar i återfallsfrekvenser uppfattas, avgör innehållet i de kriminalpolitiska åtgärderna. Att fenomenet återfall skulle kunna tolkas på ganska skilda sätt skall här ges ett par exempel på.

a. *Återfall* är misslyckade påföljder. De åtgärder som samhället satt in mot lagöverträdaren har visat sig vara mindre verkningfulla. Återfallen blir mätaren på åtgärdernas effektivitet. Det envisa fasthållandet vid frihetsstraff för recidivister förefaller oacceptabelt ur effektivitetssynvinkel.

b. *Återfall* är ryggbesvär, magsår, alkoholmissbruk, arbetslöshet, begränsad läs- och skrivkunnighet, splittrad uppväxtfamilj och låg, ursprunglig socialgruppstillhörighet. — Betydelsen av dessa bakgrundsfaktorer skall inte överbetonas. En människa är aldrig förutbestämd till återfallsbrottslighet genom en bakgrund som denna. Samtidigt är dock ofrånkomligt, att recidivister i förhållande till såväl engångsdömda som ej dömda betydligt oftare utmärks av dessa faktorer. Vissa grupper av recidivister tycks

vara nästan entydigt bestämda av ett ganska begränsat antal levnadsnivåkomponenter med låga värden. Återfallsfrekvens får karaktären av indikator på levnadsförhållanden. (För att illustrera hur återfall samvarierar med vissa bakgrundsdata och vissa symtom, krävs helst en undersökning som jämför den inte straffade befolkningen, de en gång straffade och recidivister av olika grader. En sådan undersökning skulle troligen även visa, att bakgrundsvariabler inte diskriminerar särskilt väl inom återfallsgruppen. I brist på en perfekt illustration kan hänvisas till ett antal svenska studier, som belyser dessa frågor. Se t. ex. Börjeson & Ros 1967, Helander 1974, SOU 1971:74, bilaga 1, Grosin & Norman 1974, SOU 1973:25).

c. *Återfall är* ett rationellt försörjningsalternativ för vissa grupper. Att sitta i fängelse då och då är knappast eftersträvsansvärt. För dem som saknar investeringar i detta samhälle i form av framtidsutsikter, yrkesutbildning, familj och vänner, kan försörjning genom förmögenhetsbrott med den inbyggda risken av tillfälliga frihetsberövanden framstå som en realistisk livsföring. Detta alternativ måste jämföras med utsikten att efter frigivning från Härlanda eller Skogome — i bästa fall — bli placerad mellan några utländska arbetare vid löpande bandet på Volvo.

Återfall, sett på detta vis, blir det som är bättre än att stoppas in underst i samhället. Beträktat från myndigheternas synpunkt måste då straffet för återfall utformas så, att det framstår som värre än samhällets sämsta position. USA:s fängelser måste vara avskräckande i jämförelse med tillvaron som hederlig arbetslös i ett ghetto. Straffen för återfall och återfallsfrekvenserna blir en mätare på de sämst ställda gruppernas levnadsvillkor.

d. *Återfall är* brottsobjekts återfall. En hel del brott — och därför även återfallsbrott — varierar direkt med förekomsten av vissa brottsobjekt i vårt samhälle. Liksom lagöverträdare kan beskrivas efter antalet återfall, kan även brottsoffer och brottsobjekt visas figurera i samband med brottslighet i varierande grad. En minskning av vissa objekts attraktivitet och tillgänglighet från brottsynpunkt skulle med stor sannolikhet också minska vissa typer av återfallsbrottslighet.

Genom en betoning av brottsobjekten skjuts frågan om recidivistens egenskaper och uppsåt i bakgrunden i orsaksanalysen. När kommer sådana rubriker att dyka upp i tidningarna som „Handelsbanken återfaller igen! Rånad för femte gången på två månader. Krav på stopp för förvaring av stora summor pengar i kassorna.“ eller „Tempo har återigen förfört en av dessa våra minsta. Medborgargarde kräver stopp för den varuexponering och den falska reklam som varje år resulterar i tusen nya pojkar och flickor på ungdomsvårdsskolorna“.

Dessa exempel på vad återfall är eller kan betraktas som kan ställas i kontrast till den officiella kriminalpolitiska synen. Det synsätt som dominerar utredningar, förarbeten och remissvar är återfall som „tendens till asocialitet“ (Kommentaren till Brottsbalken III:39). (Se vidare propositionen till Brottsbalken 1962, SOU 1956:55 Skyddslag, och SOU 1953:17 Enhetligt Frihetsstraff). Vad som gör recidivisten till föremål för sådant intresse, tycks i mindre utsträckning vara hans eventuella farlighet för andras liv, hälsa eller egendom. Det avgörande är trotsset — vägran att finna sig i myndigheternas påbud efter en första varning. Sådant måste stävjas! Samhället kan tolerera en ganska omfattande kriminalitet, men inte ett upprepat och öppet utmanande av samhällets auktoriteter.

Framför allt kan återfall inte accepteras inom vissa speciella brottstyper. Nästan alla remissinstanser på brottsbalken är rörande eniga om att återfallsregeln inte skall vara tillämplig utanför brottsbalken. Regeln skall alltså inte tillämpas på rattfylleri, varusmuggling, skattebrott, brott mot arbetsskydd eller miljö, valutabrott, o. s. v. Möjligen hade ett problem uppstått om, då brottsbalken accepterades, narkotikabrott varit lika utbrett som nu. Då hade det ju funnits underklassbrott även i specialstraffrätten.

De officiella organens behandling av förslaget till ny återfallsregel i samband med brottsbalkens införande är intressant främst för vad som inte behandlas. Återfallsfenomenet tas aldrig upp till ordentlig diskussion. Alla tycks acceptera, att återfall endast är en fråga om enskilda individers asociala tendenser och att samhället måste reagera extra kraftigt. Straffhöjningen vid återfall förefaller så självklar att den inte ens behöver motiveras. (Från den 1. april 1976 har brottsbalkens regel om förhöjning av straff vid återfall avskaffats).

Et historiskt tillbakablick

En beskrivning av den upprepade brottsligheten baserad på officiell statistik utelämnar en stor del av den verkliga mängden återfall. Detta framhölls ovan, men måste nu åter betonas. De data som här ges representerar de som dömts på nytt — inte de som begått brott på nytt.

Vilket värde har en historisk beskrivning av återfallsbrottsligheten för kriminalpolitiska åtgärder mot recidivism på 1970-talet? — Endast genom en historisk ansats kan trender fastställas. Data från ett eller ett par år säger inget om ökning, minskning eller konstans i fenomenet. Om klara trender kan urskiljas, begränsas sannolikt ganska klart möjligheterna till större förändringar genom specifikt kriminalpolitiska ingrepp. Tren-

derna och den allmänna nivån hos återfallsbrottsligheten bestäms av mer grundläggande förhållanden i samhället och förblir relativt opåverkade av punktinsatser.

Knut Olivecrona anger i sin „Om Orsakerna till Återfall till Brott“ från 1872, att av debutanter i stöld 1863 och 1864 återfölo inom fem år 22 respektive 23 procent. Sverker Groth (1947) uppger att under perioden 1921—1940 för första gången för straffregisterbrott dömda 15 procent återfölo till sådana brott inom samma period. Enligt Gunnar Inge och Torgny Lindberg (SOU 1956:55) återfölo 19 procent av de för straffregisterbrott fälda 1947 inom fem år. I Statistiska Centralbyråns återfallsstatistik för debutanter i grövre brott 1966 visas att 30 procent ånyo registrerats för grövre brott fem år senare.

Dessa undersökningar skiljer sig från varandra, i vissa fall t. o. m. avsevärt. Om inte några slutsatser kan dras på grundval av detta material, är det i alla fall möjligt att ställa upp en hypotes. Återfall bland debutanter i grövre brott förefaller aldrig ha berört mer än en minoritet. Frekvensen recidivister bland debutanterna verkar dessutom över tid uppvisa en någonlunda jämn nivå. Hur dessa medgivet mycket osäkra siffror skall tolkas är dock långt ifrån klart.

Antagandena om en relativt stabil proportion återfall bland debutanter i grövre brott får visst stöd i ett annat material. I en undersökning av kriminalregisterantecknade män 1903—1966 visade sig följande andel debutanter återfallit inom fem år:

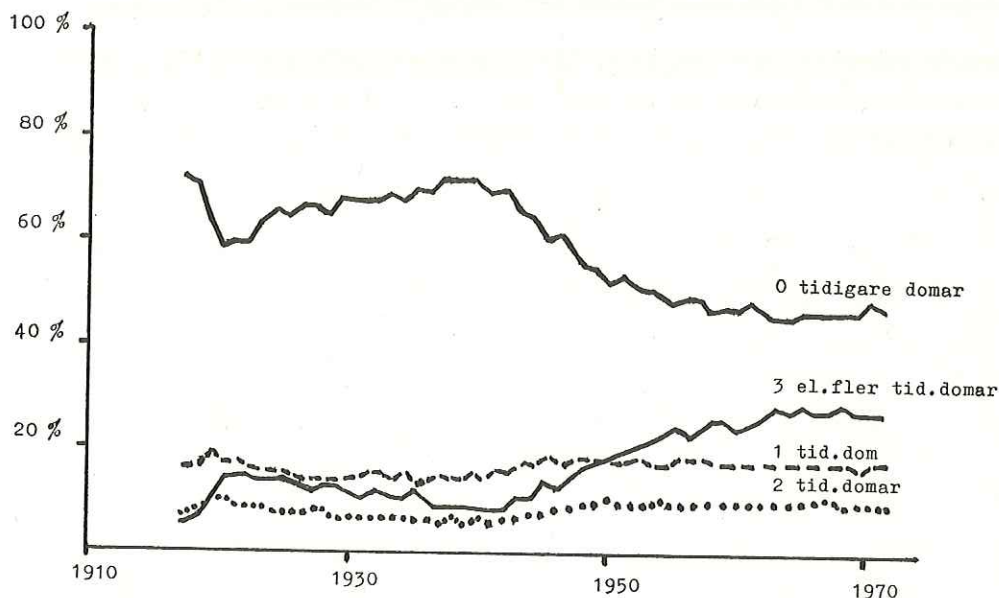
Debut, år: 1903—26	1927—36	1937—46	1947—56	1957—66	N = 378
Återfall 17 %	17 %	28 %	17 %	21 %	M = 21 %

(siffrorna hittills opublicerade; under bearbetning av H. Tham).

Även dessa siffror är osäkra. Materialet är litet, varför enstaka individer kan åstadkomma ganska stora förändringar. Debutgrupperna är inte heller helt jämförbara. Särskilt i den senaste gruppen saknas många som tidigare fått åtalseftergift eller liknande för grövre brott. Det finns emellertid ingenting i dessa data som motsäger hypotesen ovan.

Hypotesen om relativt stabil återfallsfrekvens bland debutanter förefaller kanske komma i konflikt med diagrammet.

Andelen debutanter bland samtliga kriminalregisterantecknade män under ett år sjunker kraftigt från början av 1940-talet till slutet av 50-talet. Samtidigt visas dock, att den kategori som ökar nästan uteslutande är den med personer som återfallit tre eller fler gånger. Den förändrade återfallsbilden i diagrammet beror alltså främst på en kraftig ökning av kriminaliteten hos dem som redan dömts ett par gånger. Detta är naturligtvis i sig en viktig förändring jämfört med tidigare.

Kriminalregisterantecknade män 1917—1971 efter antal tidigare domar för kriminalregisterbrott och år.

Även i detta diagram är siffrorna inte helt jämförbara. Åtals- eftergiftsinstitutet infördes 1944, och får som resultat att vissa debutanter i kriminalregistret egentligen borde registreras som recidivister. En grov skattning av effekterna på diagrammet av åtalseftergifter och liknande anger, att debutanternas andel bör vara maximalt tre procent större under senare år. De första åren är effekten marginell.

Andelen i diagrammet som tillhör den högsta återfallskategori- rin är även något för stor p. g. a. dubbelräkningarna. Diagrammet är baserat på personer, vilket innebär att en individ kan räknas som flera personer under ett år om han återfaller flera gånger. Andelen dubbelräknade utgjorde under 1940-talet 4—5 % av samtliga och i slutet av perioden 8 %. De dubbelräknade åter- finns naturligt nog särskilt i den högsta återfallskategori- rin.

Dessa reservationer ändrar dock inte huvudintrycket. Sedan början av 1940-talet har proportionen kriminalregisterantecknade män med tidigare tre eller fler domar kraftigt ökat. Andelen de- butanter som återfallit har ökat något. Ökningen av den högsta återfallskategori- rin är särskilt markant för dem som senast dömts för förmögenhetsbrott, medan utvecklingen är något långsam- mare för dem som har sin senaste dom för rattfylleri.

Bland dem som fått åtalseftergift för grövre brott är proportionen återfall bland debutanter högre än för dem som fått kriminalregisterpåföljd. Dessutom förefaller andelen debutanter som återfaller i denna kategori öka. En jämförelse mellan tre undersökningar visar:

Personer vilka återfallit inom en fem-årsperiod efter första åtalseftergift för grövre brott enligt 1944 eller 1964 års lag.

Första åtalseftergift	1949	1956	1966
Andel återfall	27 %	34 %	44 %

(Sveri & Sveri 1963, SCB:s statistik)

Skillnaden mellan de två första årgångarna är dock troligen delvis skenbar. Vid det första tillfället dömdes en större andel unga direkt till straffregisterpåföljd. Den andel som då fick åtalseftergift var antagligen mindre svårt belastad än 1956 års åtalseftergifter. (Sveri & Sveri 1963:41).

För såväl dem som fick åtalseftergift 1956 som 1966 gäller, att över 90 % hade förmögenhetsbrott som huvudbrott, och att dessa nästan uteslutande utgjordes av tillgrepp. (Siffrorna för 1949 års klientelet — SOU 1956:55 Eriksson, Janson och Larsson — är inte jämförbara). Att tillgrepp är förknippat med ökad sannolikhet för återfall visar även andra material. Undersökningen av 460 kriminalregisterantecknade män visar, att de som återfaller oftare har tillgrepp som debutbrott än de som inte återfaller. Siffrorna är 49 respektive 40 procent. Bland dem som återfallit minst två gånger hade 58 procent ursprungligen dömts för tillgrepp. Samma mönster framträder klart i Inghe och Lindbergs undersökning och i SCB:s återfallsstatistik. Det kan alltså allmänt sägas, att "Sveriges recidivisthistoria är dess tjuvars".

Nuläge

En översikt över återfallsbrottsligheten ges i nedanstående tabell som är sammanställd ur den officiella statistiken (Carlsson, 1976). Tabellen omfattar inte personer som erhållit lindrigare påföljd än villkorlig dom (dvs i princip böter) och visar återfallsfrekvenserna fördelade på olika påföljder med 3 respektive 5 års uppföljning.

Som framgår av tabellen föreligger det stora skillnader mellan å ena sidan debutanter, vars sammanlagda återfallsfrekvens är 30 procent och recidivister, med dubbelt så hög frekvens, 61 procent. Likaledes föreligger det stora skillnader mellan olika påföljder så att villkorlig dom endast har 11 respektive 19 procents återfallsfrekvens mot 63 respektive 86 procent för ungdomsfäng-

Tabell 1. Återfall i grövre brott bland dömda/ej åtalade 1966.
Män och kvinnor.

Påföljd	Första gången dömda/ej åtalade ¹)	Andelen därav som återfallit efter		Förut dömda/ej åtalade	Andelen därav som återfallit efter	
		3 år %	5 år %		3 år %	5 år %
Fängelse (1—4 mån)	2520	13	17	3259	45	52
Fängelse (5— mån)	211	29	34	2240	69	76
Ungdomsfängelse	24	58	63	279	82	86
Skyddstillsyn	2956	31	37	3226	47	53
Villkorlig dom	2087	8	11	332	15	19
Vård enl barnavårdslagen	452	44	52	222	65	72
Ej åtalade	2930	39	45	1015	78	83
Totalt ²	11320	25	30	11517	55	61

¹ I denna kategori ingår: a) Personer över 20 år 1966 även om de tidigare dömts till överlämnande till vård enligt barnavårdslagen eller erhållit åtalsunderlåtelsebeslut för grövre brott. b) Personer med föregående domar äldre än 10 år.

² Inklusive vissa ej specificerade påföljder.

Källa: SM R 1972:28 och 1974:25, Tabell 8 (Statistiska centralbyrån).

else. Siffrorna gäller efter 5 års uppföljning. (Interneringspåföljden är inte medtagen i tabellen men uppvisar ungefär motsvarande återfallsfrekvenser som ungdomsfängelse. Se text SM 1975:15).

De siffror som visades ovan verkar uppvisa en mycket stark stabilitet över tid, vilket framgår av nedanstående tabeller (2—3) där återfallsfrekvenserna för olika påföljder är givna för fem olika år (1966—1970). (Carlsson & Olsson tab. 7A, 7B).

Tabellen gäller debutanters återfall med en 3-årig uppföljning. De relativt låga återfallsfrekvenserna för påföljden fängelse (1—4 månader) måste ses mot bakgrund av att det huvudsakligen rör sig om trafiknykterhetsbrott där denna påföljd kommer till användning redan för debutanter.

Motsvarande tabell för tidigare lagförda personer ger i stort sett samma stabila intryck, dock att återfallsfrekvenserna hela tiden ligger avsevärt högre.

Tabell 2. Återfall i grövre brott inom 3 år. Debutanter.

Förbrott (huvudbrott) och påföljd åklagarbeslut	1966			1967			1968			1969			1970		
	Dömda ej åtalade	Därav som åter- fallit	%	Dömda/ ej åtalade	Därav som åter- fallit	%	Dömda/ ej åtalade	Därav som åter- fallit	%	Dömda/ ej åtalade	Därav som åter- fallit	%	Dömda/ ej åtalade	Därav som åter- fallit	%
	Ant	%	Ant	Ant	%	Ant	Ant	%	Ant	Ant	%	Ant	Ant	%	
<i>Samtliga brott</i>	2520	22,3	13	2680	22,6	13	2499	20,7	13	2510	21,0	13	2856	23,0	15
Fängelse (1—4 mån)	211	1,9	29	176	1,5	24	210	1,7	24	255	2,1	22	233	1,9	21
Fängelse (5— mån)	2956	26,1	31	2974	25,1	30	2883	23,9	32	2573	21,5	32	2280	18,3	33
Skyddsstillsyn	2087	18,4	8	2398	20,2	10	2703	22,4	9	2754	23,0	9	3015	24,2	10
Villkorlig dom	452	4,0	44	409	3,5	48	478	4,0	47	472	3,9	50	397	3,2	45
Vård enl BvL															
Åtalsunderlåtelse	2703	23,9	38	2829	23,9	40	2980	24,7	41	3099	29,5	42	3406	27,4	39
enl 1964 års lag	391	3,5	42	383	1,2	44	331	2,7	40	306	2,6	45	248	2,0	44
Övriga påföljder	11320	100,1	25	11849	100,0	25	12084	100,1	26	11969	100,0	26	12435	100,0	26
Summa															

Se fotnot 1 till tabell 1.

Tabell 3. Återfall i grövre brott inom 3 år. Personer med tidigare dom eller åtalsunderlåtelse.

	1966			1967			1968			1969			1970		
	Dömda ej åtalade	Därv som åter- fallit	%	Dömda/ ej åtalade	Därv som åter- fallit	%	Dömda/ ej åtalade	Därv som åter- fallit	%	Dömda/ ej åtalade	Därv som åter- fallit	%	Dömda/ ej åtalade	Därv som åter- fallit	%
	Ant	%	Ant	Ant	%	Ant	Ant	%	Ant	%	Ant	Ant	%	Ant	%
Förbrott															
(huvudbrott)	3259	28,3	45	3341	26,9	44	3463	26,3	46	3341	25,0	45	3320	24,7	48
och påföljd	2240	19,4	69	2239	18,0	69	2316	17,6	69	2270	17,0	70	1989	14,8	72
åklagarbeslut	542	4,7	81	578	4,7	79	631	4,8	79	603	4,5	80	545	4,1	79
	3226	28,0	47	3659	29,5	47	3949	30,0	49	4110	30,8	48	4344	32,4	50
	332	2,9	15	508	4,1	14	579	4,4	13	684	4,7	15	746	5,6	16
	222	1,9	65	270	2,2	68	316	2,4	72	347	2,6	65	364	2,7	68
Samtliga brott															
Fängelse (1—4 mån)	323	2,8	64	340	2,7	66	416	3,2	69	518	3,9	68	583	4,3	66
Fängelse (5— mån)	444	3,9	84	472	3,8	86	469	3,6	90	551	4,0	89	519	3,9	89
Internering	929	8,1	63	1012	8,1	61	1038	7,9	45	995	7,5	61	1009	7,5	62
Skyddstillsyn															
Villkorlig dom															
Vård enl BvL															
Åtalsunderlåtelse															
enl 1964 års lag															
enl BVL 69 §															
Övriga påföljder															
Summa	11517	100,0	55	12419	100,0	54	13177	100,2	55	13839	100,0	55	13419	100,0	56

Den information som kan erhållas ur den officiella återfallsstatistiken i dess nuvarande skick¹ kan sammanfattas på följande sätt. Återfallsfrekvenserna är genomgående högst för de yngre åldersgrupperna och sjunker med stigande ålder. Frekvenserna är vidare beroende på påföljderna, vilket naturligtvis till viss del kan förklaras av att domstolarna väljer påföljd efter vilken prognos som föreligger. Den bästa prognosfaktorn är också huruvida den åtalade varit föremål för påföljd tidigare och också antalet tidigare åtgärder har visat sig ha betydelse för den kommande återfallsfrekvensen.

Även brottstyp vid förbrottet har visat sig ha betydelse för återfallsfrekvensen så att exempelvis trafikonykterhetsbrott visar lägre frekvenser än brott mot person som i sin tur visar lägre siffror än brott mot förmögenhet.

Huruvida ytterligare bakgrundsinformation om de lagförda skulle visa sig ha prognosvärde är osäkert. Vissa studier som exempelvis Buikshuisens holländska studie om „Factors related to recidivism“ (1973) visade inga signifikanta skillnader i återfallsfrekvens för olika sociala bakgrundsfaktorer. Detta gällde emellertid så länge man håller tidigare åtgärder konstanta och en försiktig slutsats av detta förhållande är väl att bakgrundsfaktorerna spelat ut sin roll redan när det gällt att skilja ut dem som debuterar i brott ifrån övriga och dem som överhuvudtaget återfaller ifrån dem som inte gör det. När det gäller de personer som redan är långt inne i en kriminell livsföring skulle man då anta att den aktuella livssituation är avgörande för om återfall skall ske eller ej.

Det tvistas också om huruvida de funna återfallsfrekvenserna skall anses som höga eller låga. Carlsson noterar exempelvis att $\frac{2}{3}$ av debutanterna trots allt klarar sig ifrån ytterligare rättskontakter men tillägger också att frekvenserna för de övriga „är mer nedslående“. Mot denna bakgrund konstaterar han ändå att „det finns ingen täckning i data för idén om en järnhård utstötningsslag, en obönhörlig determinism som driver det stora flertalet av dem som kommer i kontakt med domstolar och åklagare till att hamna i en ständigt kretsgång mellan anstalter och inrättningar, med korta episoder av frihet. Man gör inte de dömda någon tjänst genom att sprida denna falska bild“. (Carlsson s. 32).

Orsaken till att inte alla i recidivistgruppen återfaller ånyo är dock i dagens läge omöjlig att besvara. Carlsson erkänner också själv att „det är inget tvivel om att vi trots frånvaron av återfall i grövre brott i många individuella fall skulle finna både alkohol-

¹ Se t ex Carlsson & Olsson (1976) s. 32.

problem, sviktande försörjningsförmåga och kanske anstaltsvistelser (fast ej fängelse).“ (Carlsson s. 33).

Möjligen är det trots allt en allför ljus bild Carlsson tecknar när han anför att det skulle röra sig om „individuella fall“ där „icke-återfallen“ inom kriminalvården inte är lika med rehabilitering. Även om ingen myndighet hittills visat något intresse för detta problem finns det ändå en mängd data som pekar i riktning mot att dessa individer oftast far illa.

Såväl fängelse- som interneringsklientelet betecknas sålunda till omkring 50 % som missbrukare av alkohol och/eller narkotika (SOU 1971:74, s. 261 resp. 268). I SOU 1968:56 (del 2 s. 43) framgår också att av gruppen fyllerister med minst 5 fylleriförelser, inte mindre än 57 % gjort sig skyldiga till „svår kriminalitet“. Iakttagelser inom social- och nykterhetsvård pekar i samma riktning så att det är mycket vanligt att det yngre missbrukarklientelet personakter uppvisar att individerna tidigare varit kriminellt aktiva. Grosin/Normans undersökning av utesovarklientelet går också starkt i riktning mot att kriminalvårdens „framgångar“ återfinns under parksofforna i storstäderna.

Några straffade slutligen, förbättrar återfallsstatistiken genom att helt enkelt avlida. En undersökning om dödligheten bland kriminalregisterantecknade män visar en stor dödlighet i denna grupp. Kriminalregisterantecknade män i femton till fyrtioårsåldern utgjorde 1972 8,6 % av alla män i åldersgruppen, men svarade för 34,8 % av den totala dödligheten i gruppen (Helander). Visserligen är dödligheten i dessa åldrar allmänt sett låg, men det rör sig i alla fall om några procent av de straffade som genom en för tidig död undandrar sig vidare lagföring.

Leif Lenke

Henrik Tham

REFERENSER

- Allmän polislära, Stockholm 1968.
 Buikhuisen: Factors related to recidivism, British Journal of Criminology 1973, s. 63.
 Börjeson, B. & E. Ros (1967): Straffets verkningar.
 Carlsson, G. (1969): Kriminalitetsprognos i komparativt och historiskt perspektiv, Statistisk tidskrift 1969:4.
 Carlsson, G. (1975): Kriminalitetsnivå och belastningsfördelningar, BRÅ, Stockholm.
 Carlsson, G. & O. Olsson (1976): Återfall vid olika reaktioner på brott, BRÅ, PM 1976:2.
 Freese, J. K. Skoog & T. Tael (1972): ADB inom rättsväsendet.
 Grosin, L. & J. Norman (1974): Att leva på samhällets botten.
 Groth, S. (1947): Återfall i brott 1921—1940, SOU 1947:41.

- Helander, E. (1974): Sjuklighet, försörjning och arbetsmarknadsproblem hos kriminella, i Daun, Börjesen och Åhs (red.): Samhällsförändringar och brottslighet.
- Helander, E.: Om dödlighet hos kriminella, fotostatkopier, odaterad. Under publicering.
- Holmberg, S. & J. Knutsson (1975): Brott utan straff, Dagens Nyheter 1975. 04. 05.
- Kommentar till brottsbalken III.
- Olivecrona, K. (1872): Om orsakerna till återfall till brott.
- Persson, L. (1973): Om antalsräkning av brott, prom. från SCB 1973:11.
- Persson, L. (1975): Vad som faktiskt 'är' och hur det 'borde' vara — en forskares dilemma i samband med rationellt beslutfattande, stencil.
- Propositionen till brottsbalken 1962.
- SM — Statistiska meddelanden från Statistiska centralbyrån.
- SOU 1953:17.
- SOU 1956:55.
- SOU 1968:56.
- SOU 1971:74.
- SOU 1973:25.
- Sveri, K. & B. Sveri (1963): Unga lagöverträdare år 1956, Kriminalvetenskapliga Institutet, stencil.